

ПРОБЛЕМА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ І МОЛОДІ В ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНОЇ ТА ВІТЧИЗНЯНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ: ФІЛОСОФСЬКО- КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми в загальному вигляді. На сучасному етапі розвитку системи вітчизняної освіти проблема виховання всебічнорозвиненої особистості продовжує набувати все більшої актуальності. Тож не дивно, що наш час характеризується пошуком нових методів виховання та розробкою інноваційних освітніх технологій, здатних забезпечити гармонійний і всебічний розвиток особистості, надати їй можливість підготуватися до тих складних випробувань, які підготувало життя. Яку б історичну епоху ми не розглядали – скрізь знайдемо праці, присвячені реалізації актуальних завдань виховання та навчання підростаючого покоління, пошуку ефективних шляхів організації взаємодії учителя і учнів у процесі оволодіння найціннішими скарбами тисячолітньої історії розвитку людства.

Формулювання цілей статті. У межах даної публікації маємо на меті здійснити ретроспективний огляд розвитку вітчизняної та зарубіжної педагогічної думки для вивчення специфіки реалізації основних завдань виховання підростаючого покоління, що мало місце у різні історичні епохи у творчій спадщині видатних педагогів, філософів і громадських діячів минулого.

Виклад основного матеріалу. Результати нашого дослідження засвідчили, що питання виховання підростаючого покоління постійно знаходилися в полі зору провідних філософів і педагогів усіх часів і народів. Зокрема, велика увага справі виховання приділялася філософами епохи Стародавнього Світу. Вивчення праць представників філософської думки Стародавнього Китаю дозволило зробити висновок, що фундаментом усього виховання, на думку Конфуція, є «виращування моральної свободи» людини [6, с. 16]. Лише того, хто «в змозі виконати п'ять вимог, можна назвати людяним». І до вимог цих, як стверджував видатний мудрець, належать: повага, великодушність, щирість, сміливість і доброта. «Благородний муж ні на годину не розлучається з людяністю, в метушні і в спустошенні вона завжди з ним» [6, с. 52].

Ідеї Конфуція отримали свій подальший розвиток у науковій спадщині філософів доби Античності, зокрема – Демокрита, Аристотеля, Платона, Сократа, Квінтіліана та ін. Так, у своїх проповідях Демокрит наголошував, що «навчає мислити не час, а, радше, виховання і природа». На його думку, природа і виховання подібні між собою, адже саме виховання змінює людину, створюючи при цьому його «другу природу». Філософ глибоко переконаний, що виховання дітей – ризикована справа, адже успіх досягається ціною великої праці і піклування, а у випадку невдачі – «горе незрівняне ні з яким іншим» [17, с. 10].

Свої думки з приводу виховання неодноразово висловлював і Аристотель. Зокрема, саме він наголошував, що виховання є предметом першої необхідності, а тому саме держава має подбати про те, щоб кожен громадянин у суспільстві мав належне виховання, бо «воно на даний час знаходиться у занедбаному стані» [17, с. 34].

Інший грецький мислитель Сократ стверджував, що «благородна справа, якщо хтось здатний виховувати людей» [17, с. 24]. Його учень Платон зазначав, що «виховані і навчені, набравши такої сили, яка їм по праву належить, пануватимуть над началом жадаючим. А воно є у кожного найбільшою частиною душі й, за своєю природою, найненаситніше до багатства». Тож лише «правильне навчання й виховання спонукають до вияву в людині добрих природних нахилів» [9, с. 112-113].

Видатний представник педагогічної думки стародавнього Риму Марк Фібія Квінтіліан теж звертав особливу увагу на виховання підростаючого покоління. На його

думку, діти подають інколи блискучі надії, які потім, з роками, зникають. Причиною цього є їхнє недостатнє виховання, тож, як стверджував філософ, жодної хвилини в людському житті не слід спускати без уваги, бо «тільки ті діти, які з року в рік пізнають – досягають бажаного успіху» [17, с.40].

Таким чином, аналіз основних праць видатних мудреців і філософів Стародавнього Світу засвідчив, що питанню виховання підростаючого покоління постійно приділялася велика увага. Саме в цей час вперше піднялося питання ролі держави як ініціатора усіх освітніх перетворень, тоді як бажаною кінцевою метою даного процесу визначалося виховання у підростаючого покоління таких особистісних якостей, як доброта, людяність, щирість, повага, відповідальність та ін.

Аналіз філософських праць Епохи Відродження теж засвідчив наявність великої кількості філософів, педагогів і громадських діячів, які присвятили свій геній одвічній справі виховання. Серед них вважаємо за необхідне назвати такі імена, як: Мішель Монтень, Ян Амос Коменський, Франсуа Рабле, Еразм Роттердамський, Леонардо да Вінчі, Вітторіно да Фельтре та багато інших.

«...З найбільшими і найважливішими труднощами людське пізнання зустрічається саме в тому розділі науки, який трактує про виховання», – писав у своїх «Дослідах» Мішель Монтень [7, с. 183]. І зумовлено це тим, що процес виховання має спрямовуватися не на одну душу чи тіло, а на всю дитину. Не можна роз'єднувати цей процес навпіл, попереджував видатний філософ: «Я хочу, щоб вихованість, світськість, зовнішній вигляд учня удосконалювалися разом з його душею» [7, с. 205].

Аналогічних поглядів на виховання підростаючого покоління дотримувався і Еразм Роттердамський, який першочергову увагу звертав саме на особистісні якості, що їх ми виховуємо у своїх вихованців. На його думку, якщо людина не навчена доброчесності, чи то правитель чи простий селянин, то вона є найбільшійшою. Адже той, «хто керується розумом, той і мудрий, а гідність – основа будь-якого вчинку» [10, с. 38].

Окрему увагу хочемо приділити працям видатного педагога Яна Амоса Коменського, який стверджував: «Якими діти народжуються – це ні від кого не залежить, але щоб вони шляхом правильного виховання зробилися добрими – це в наших силах» [5, с. 311]. На його глибоке переконання, всім «народженим людьми, безумовно необхідне виховання для того, щоб вони були людьми, а не дикими створіннями, не безглуздими звірами, не рухливими чурбанами» Визначаючи основні завдання виховання Я. Коменський писав, що виховувати юнацтво – це означає «турбуватися про те, щоб їх душі оберігалися від спокус світу, а закладені в них від народження зерна моральності та духовності стимулювалися до активного проростання щирими і постійними настановами і прикладами». Саме тому видатний педагог наполягав на тому, щоб в кожному упорядкованому людському товаристві (чи то місті, чи селі) була споруджена школа як заклад для спільного виховання юнацтва, де б виховували працьовитих, чесних і здібних [5, с. 284-290].

Думки філософів та педагогів епохи Відродження, які наголошували на необхідності створення шкіл для спільного виховання підростаючого покоління, знайшли своє відображення і у працях їх наступників доби Просвітництва. Так, на думку Жан-Жака Руссо, «в суспільстві цивілізованім кожний характер розвивається під впливом громадських закладів і кожний розум набуває свої особливі певні риси; при чому мають значення вроджені якості особистості, яким виховання дає хороше чи дурне направлення» [12, с. 613].

Заслуговують уваги і педагогічні погляди Клода Гельвеція, який вважав, що людина насправді є «витвором свого виховання, тоді як сама наука виховання зводиться, мабуть, до того, щоб ставити людей у становище, яке змушує їх набувати бажані в них таланти й чесноти» [3, с. 366]. Видатний педагог зазначав, що серед світських людей великих талантів мало, і це є наслідком занедбаного ще в їхньому дитинстві виховання. Саме тому

лише добірне виховання може збільшити число геніїв у нації, а решті громадян «прищепити здоровий глузд» [3, с. 371].

Проблема виховання підростаючого покоління неодноразово висвітлювалася і у працях багатьох вітчизняних освітян. Так, у фундамент нашої вітчизняної педагогічної теорії і практики лягли філософські ідеї та науково-педагогічні погляди таких видатних громадських діячів XVIII- XIX століття, як Григорій Сковорода та Тарас Шевченко, Микола Пирогов та Костянтин Ушинський, Христина Алчевська та Софія Русова, Григорій Ващенко та багато інших. Розглянемо деякі з них.

Проблема виховання підростаючого покоління знайшла достатнє відображення у працях видатного філософа, громадського діяча, сина українського народу Григорія Сковороди. Він був глибоко переконаний, що ми маємо виховувати у дітей розуміння того, що є найбільшою цінністю у нашому житті. Адже «щасливими люди стають не завдяки високим чинам, веселим місцям, різноманітним іграм і забавам» [13, с. 208]. Все це не здатне порадувати нас, бо «щастя знаходиться саме у нашому серці і в нашій душі». На думку видатного вітчизняного філософа, чистосердечність людська є «деревом життя», плодами якого є доброзичливість, незлостивість, благонадійність, безпечність та задоволення, які ми маємо виховувати у підростаючого покоління. Це і буде «запорукою щастя для тих дітей, які матимуть таку душу» [13, с. 26].

Вважаємо за доцільне звернути увагу і на творчу спадщину видатного українського поета та художника, Тараса Шевченка, який у своїх публіцистичних творах неодноразово піднімав питання виховання підростаючого покоління. Поета насамперед турбували проблеми соціальної нерівності, яка панувала у суспільстві, та низький рівень вихованості громадян: «О, виховання! Всім відомому чиновнику ми привітно поклоняємося на вулиці, зустрічаємо з посмішкою у себе в господі, пропонуємо стілець та перше місце за сімейним столом і не боїмося, що ця ядовита тварина своїм подихом заразить наших дітей. А зустрічається нам на вулиці проста людина, не чиновна, яка своєю безкорисливістю та прямоотою, можливо, виявила нам послугу, але ми на неї навіть не поглянемо, і це у нас називається пристойністю. Мерзенність, і ніщо інше» [18, с. 434]. Т. Шевченко вважав, що ми маємо виховувати дітей так, аби вони ставилися до інших людей з повагою та любов'ю, незалежно від їх соціального статусу. Запорукою цього буде виховання, що проходитиме «на лоні природи та в оточенні люблячих прекрасних батьків, які оберігатимуть своїх дітей на дорозі життя від всього мерзенного». Якщо ж дитинство, як писав поет, оточене «грубими декораціями» і «грубими акторами», то виховання, на жаль, тут безсиле [18, с. 456-457].

Серед провідних вітчизняних діячів освіти XIX століття одне із чільних місць заслужено посідає видатний український учений і громадський діяч Микола Пирогов. Аналізуючи стан тогочасної системи освіти, він зазначав, що «найсуттєвіші основи нашого виховання знаходяться у розладі з сучасним напрямом, яким йде суспільство, тому справа виховання потребує докорінних змін». Тож немає сумніву, що вихованням підростаючого покоління має займатися лише «озброєна спеціальними знаннями людина» [8, с. 32].

Значна увага питанням виховання дітей та молоді була присвячена і у працях видатного педагога Костянтина Ушинського, який стверджував, що: «Мистецтво виховання має ту особливість, що майже всім воно здається справою знайомою й зрозумілою, а декому навіть легкою. Майже всі визнають, що виховання вимагає терпіння, дехто вважає, що для нього потрібні вроджені здібності і вміння, тобто навичка, але дуже мало хто прийшов до переконання, що, окрім терпіння, вродженої здібності й навички, потрібні ще й спеціальні знання» [16, с. 613]. Видатний педагог твердо переконаний, що велике мистецтво виховання тільки-но починається, що «ми стоїмо ще перед дверима цього мистецтва і не ввійшли в самий храм його і що досі люди не звернули на виховання тієї уваги, на яку воно заслуговує. Чи багато налічуємо ми великих мислителів і вчених, які присвятили свій геній цій справі? Здається, люди думали про все, крім виховання,

шукали засобів величі й щастя скрізь, крім тієї галузі, де найшвидше їх можна знайти. Але вже тепер видно, що наука визріває до того ступеня, коли погляд людини мимоволі буде спрямований на мистецтво виховання». К. Ушинський широко вірив у найблисучіше майбутнє виховання і сподівався, що «людство, нарешті, стомиться гонитися за зовнішніми вигодами життя й візьметься створювати значно сталіші вигоди в самій людині, переконавшись не на словах, а на ділі, що головні джерела нашого щастя й величі не в речах і порядках, що нас оточують, а в нас самих» [16, с. 207-209].

Належне місце у плеяді вітчизняних педагогів, які займалися дослідженням проблеми виховання підростаючого покоління, належить Христині Алчевській. На її думку, кожна людська особа з її душею – це річ така складна, що не завжди можна охопити своїм зором цілісність кожної натури. Аналізуючи стан розвитку тогочасного суспільства, Х. Алчевська зазначала, що надто мало ще є носіїв краси в своєму серці: «люди поробилися такі товстошкірі, що їх потрібно гуманізувати всіма способами, впливаючи на їхні нерви та, головне, на їх емоції» [1, с. 511-512]. Коли ж люди, нарешті, зрозуміють, що ігнорувати кожне людське життя – це злочин, тоді громада, що шануватиме сама себе, посує все наперед: «і освіту, і справи свої, і добробут народний» [1, с. 389].

Так, зміни у житті народу, на думку іншого українського вченого і педагога Григорія Ващенко, ведуть за собою зміни у його виховній системі, і, у першу чергу, у виховному ідеалі. На його думку, ідеал людини – це те найкраще, що створив народ в розумінні властивостей людської особистості та її призначення, тому гідність людини проявляється не в одязі і не у зовнішніх ознаках влади, а у високих властивостях вдачі: «Вірний шлях народу полягає в тому, що нові покоління, сприймаючи культурні здобутки попередніх поколінь і зберігаючи національні традиції сучасності, рухають свою культуру вперед, вносячи в неї нові надбання» [2, с. 109]. Це повною мірою стосується й питання виховання дітей, адже, виховуючи їх в пошані до кращих національних традицій, потрібно завжди враховувати завдання сучасності. Необхідно виховувати молодь так, щоб вона могла захищати права свого народу і здатна була віддати в боротьбі за нього життя. При цьому школа має виховати у молоді гуманність, чуйне ставлення до людини не лише на словах, а й на ділі. Наслідуючи українські духовні традиції, писав Г.Ващенко, велику увагу бажано звертати на і виховання таких рис характеру, що, у майбутньому, сформують основу здорового родинного життя, бо саме родина завше була найважливішою підвалиною життя суспільного, а отже – і державного. Окрім того, виховуючи у молоді патріотизм та здорову національну гідність, ні в якому разі не можна виховувати в неї безглуздої національної пихи й презирства до інших народів лише на тій підставі, що вони не українці [2, с. 186].

Досліджуючи сензитивні періоди виховання, питання значення періоду раннього дитинства для особистісного становлення дитини однією із перших підняла Софія Русова. Так, саме вона найдорожчим скарбом кожного народу вважала дітей. Наука виховання, на думку С. Русової, вимагає найбільшої уваги до самого ніжного віку дитини. Необхідно, щоб у цей час навкруги дитини була утворена така атмосфера, в якій могли б вільно розвиватися усі її здібності, добрі почуття й нахили. Адже в ці роки діти найбільше «набираються вражень, і цим враженням потрібно дати лад, збудити усі їх здібності, викликати в них самостійну думку, задовольнити потребу активності й виховати добрі соціальні почуття». Саме тому справу виховання бажано поставити «якнайближче до природних нахилів дитини і до вимог життя, в якому вона перебуває» [11, с. 43]. На думку педагога, в цей час бажано мати коло дитини свідому, розвинену людину, яка б знала, як керувати вихованням, і добре розуміла психологію дитини. Найкращим таким керманичем мусить бути рідна мати дитини – природна вихователька своїх дітей, яка інший раз і без наукової підготовки, одним інстинктом розуміє дитячу душу і вміє читати її думки.

Аналізуючи стан функціонування системи дошкільної освіти, С. Русова зазначала, що її сучасниками не достатньо звернено увагу на перше дитинство, (період до 8 років).

На думку дослідниці, за тогочасних обставин «виникло питання замінити родинне виховання громадським, тому що численні дитячі охоронки, захистки, дитячі садки дають дітям краще виховання, яке складається за вимогами науки». У такому випадку потрібно, щоб «суспільство прийшло на допомогу батькам, та й самі родини мусять єднатися в спілки, в товариства, щоб вільно виховувати дітей так, як вимагає цього життя, яке висуває потребу в негайній організації громадських інституцій задля виховання підростаючого покоління» [11, с. 36-37].

Оскільки Україна на той час знаходилася у територіальних межах Російської імперії, то в межах даної публікації вважаємо за доцільне вивчення праць провідних філософів та освітян того часу, що жили та працювали на території Росії. Зокрема, видатний російський письменник, педагог Лев Толстой зазначав, що ми так впевнені в собі, віддані неправдивому ідеалу досконалого дорослого життя, нетерплячі до помилок близьких нам людей і так твердо впевнені у своїх силах виправити їх, що мало розуміємо справжню красу дитини, недооцінюємо те, що «дитячий вік є першообразом гармонії і розвитку дитини, які, незалежно один від одного, ідуть за незмінними законами». Тож як не звернути увагу на заклик видатного мислителя, який свого часу написав, що, виховуючи дітей, ми повинні мати, безперечно, одну мету: «досягнути найбільшої гармонії у значенні правди, краси і добра» [15, с. 126-127].

Його наступник, російський учений, педагог і психолог Петро Каптерев, основну свою увагу акцентував на цінностях сімейного виховання підростаючого покоління. На думку вченого, немає можливості визначити завдання сімейного виховання, не визначивши завдання виховання взагалі, оскільки воно за своєю сутністю, за своїми цілями і завданнями є єдиним цілим. Тож основними завданнями вихователя П. Каптерев вважав «створення відповідної атмосфери для розвитку дитини». Він був глибоко переконаний, що широке поле діяльності для вихователя відкриється тільки тоді, коли він навчиться безперервно спостерігати за дитиною, допомагати їй та постійно піклуватися про те, щоб вона якомога більше виконувала роботу сама, оскільки кожна дитина «є майбутнім будівельником життя, яке будуватиме після нас, без нашої допомоги, а тому повинна бути навчена до самостійної діяльності» [4, с. 131-134].

Неможливо не згадати і праці видатного російського вченого, педагога і філософа Сімона Соловейчика, який вважав, що «ми виховуємо не дитину, а, насамперед, особистість». Виховувати – означає «навчити дитину ставитися до людей і до будь-якої справи по-людськи, по правді». На його думку, не можливо виховувати добрих, чесних, щиросердечних і чутливих дітей, коли не віриш у силу любові і правди, бо лише те виховання міцне, яке привчає дитину до правди, привчає бути самим собою [14, с. 54].

Висновки. Таким чином, ретроспективний огляд розвитку педагогічної думки у філософсько-культурологічному контексті дозволив визначити, що питання виховання було і є основною педагогічною проблемою усіх часів і народів. Ціла плеяда освітян, науковців і філософів одностайно стверджували, що виховна система тогочасного суспільства потребувала докорінних змін, оскільки вихованню підростаючого покоління не приділено тієї уваги, на яку воно заслуговує. Орієнтація на виховання у дітей таких особистісних якостей, як доброта, чистосердечність, людяність, великодушність, щирість, сміливість, повага, доброзичливість, добродійність та незлостивість буде запорукою гідного майбутнього для усього суспільства. Педагоги минулого особливо наполягали на вихованні у дітей власної людської гідності та створенні навколо них такої атмосфери, в якій могли б вільно розвиватися усі здібності дитини, усі її добрі почуття і нахили. Цим процесом, на думку освітян, передусім, має опікуватися суспільство, створюючи спеціальні заклади для спільного виховання дітей. І лише об'єднавши зусилля сім'ї та держави, скориставшись досвідом минулих поколінь та інноваціями сучасності, можна досягти поставленої мети – виховання всебічнорозвинутої, гармонійної особистості.

Педагогічні ідеї філософів, педагогів, письменників, поетів та інших громадських діячів минулих епох були активно підхоплені і розвинені провідними теоретиками і

практиками ХХ століття, проте це вже буде об'єктом наукового дослідження наших наступних публікацій.

Література:

1. Алчевська Х.О. Твори / Х.О. Алчевська ; упоряд. передм. та приміт. Л.М. Гузинської. – К. : Дніпро, 1990. – 558 с.
2. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г.Ващенко. – Полтава. : Полтавський вісник, 1994. – 191 с.
3. Гельвецій К.А. Про людину, її розумові здібності та її виховання / К.А.Гельвецій. – Київ. : Основи, 1994. – 416 с.
4. Каптерев П. – М. : Издательский Дом Шалвы Амонашвили, 2001. – 224 с. – (Антология гуманной педагогике).
5. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения : в 2-х т. – Т.1. – М. : Педагогика, 1982. – 656 с.
6. Конфуций и его школа / сост. В.В. Малявин. – М. : Издательский Дом Шалвы Амонашвили, 2002. – 176 с. – («Антология гуманной педагогики»).
7. Монтень М. Опыты : в 3-х книгах. – Книга первая и вторая. – М. : Рипол Классик. – 928 с.
8. Пирогов Н.И. Избранные педагогические сочинения / сост. А.Н.Алексюк, Г.Г.Савенок. – М. : Педагогика, 1985. – 496 с. – (Пед. б-ка).
9. Платон. Держава / Платон. - К. : Основи, 2005. – 356 с.
10. Роттердамський Е. Похвала глупоті / Е.Роттердамський. – К. : Дніпро, 1981. – 166 с.
11. Русова С. Вибрані педагогічні твори / С.Русова. – К. : Освіта, 1996. – 304 с.
12. Руссо Ж.-Ж. Избранные сочинения : в 2-х т. Т.1. – М. : Государственное издательство художественной литературы, 1961. – 852 с.
13. Сковорода Г. Твори в 2 т. – Т.1. – К. : АН УРСР, 1961. – 640 с.
14. Соловейчик. – М. : Издат. Дом Шалвы Амонашвили, 2007. – 224 с. – (Антология гуманной педагогики).
15. Толстой Л.Н. Собрание сочинений в 8 т. – Т.8. Педагогика. Искусство. Философия : статьи, очерки, трактаты. – М. : Лексика, 1996. – 768 с.
16. Ушинский К.Д. Вибрані педагогічні твори : в 2-х т. – Т.1 : Теоретичні проблеми педагогіки / упор. Е.Днепров. – К. : Радянська школа, 1983. – 488 с.
17. Хрестоматия по истории зарубежной педагогике : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / сост. А.И. Пискунов. – [2-е изд.]. – М. : Просвещение, 1981. – 528 с.
18. Шевченко Т. Усі твори в одному томі. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – 842 с. – (Поет. полиця «Перуна»).

У статті представлено результати ретроспективного аналізу творчої спадщини видатних зарубіжних і вітчизняних філософів, громадських діячів і педагогів з проблеми виховання підростаючого покоління.

Ключові слова: виховання, виховна система, виховний ідеал, виховні завдання, мета виховання.

В статье представлены результаты ретроспективного анализа творческого наследия выдающихся зарубежных и отечественных философов, общественных деятелей и педагогов по проблеме воспитания подрастающего поколения.

Ключевые слова: воспитание, воспитательная система, воспитательный идеал, воспитательные задания, цель воспитания.

The results of retrospection analysis of creative inheritance of famous world and home philosophers, civil representatives and pedagogues who worked at the problems of rising generation are shown in this article.

Keywords: upbringing, education system, education ideal, educational task, the aim of upbringing.